

ERMENİ PROPAGANDALARI VE ALMAN İMPARATORLUĞU'NUN ERMENİ POLİTİKASI ALMAN ARŞİV BELGELERİ AÇISINDAN 1917-1918

Yrd. Doç. Dr. Selami KILIÇ*

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, çeşitli soy, dil ve dine mensup kavimler asırlarca huzur içinde yaşamışlardı. Osmanlı yönetiminde en geniş hoşgörü ve iyi muamele Ermenilere gösterilmişti. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkler ile Ermeniler arasında herhangi bir düşmanlık söz konusu olmadığı gibi Ermeniler "*millet-i sadıka (treue Nation)*" olarak tanınmışlardı. Ancak Fransız İhtilâli ile tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımı etkisini Osmanlı İmparatorluğu'nda da gösterdi. Balkanlar'daki Hristiyan topluluklara tanınan birtakım siyasal ayrıcalıklar ve hatta Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması Ermeniler için de özendirici oldu.

Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma isteğinin ilk açık belirtisi 1877-78 Osmanlı Rus savaşı sonucunda ortaya çıktı. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde Doğu Anadolu'da Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslâhat yapılması öngörülmekteydi. Böylece Berlin Anlaşması gereğince ilk defa Ermeni meselesi milletlerarası siyasi bir problem olarak ortaya çıkmış oluyordu¹.

Ermeniler Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmak hayâliyle, Avrupa ve Amerika'da örgütlenerek yoğun propaganda faaliyetlerine giriştiler. Sırf propaganda ile hedeflerine ulaşamayacaklarını düşünen, milliyetçiliğin yanısıra marksizmin de etkisinde kalan Ermeni ihtilâlcileri Hınçak ve Taşnaksutyun cemiyetlerini kurarak, bu ihtilâlcî cemiyetlerin öncülüğünde İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birtakım geniş çaplı ayaklanma girişimlerinde bulundular. Ermenilerin bu kanlı isyan hareketleri, Avrupa'nın dikkatini çekmek ve Avrupa'nın Osmanlı İmpara-

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
1. M. Kemal Öke, *Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1986, s.98.

torluğu'na müdahalede bulunmasını sağlamak amacıyla yönelik girişimlerdi².

Bir yanda Ermeni isyanları, diğer yanda ise Avrupa tahrikleri ve müdahaleleri, XX. yüzyılın ilk başından beri Türkleri tedirgin etmeye yetti. Hele savaş sırasında düşman hükümetlerince içte başlatılan ayaklanma hareketleri, Osmanlı Hükümeti'ni ciddiyle bu meseleye eğilmek zorunluluğu ile başbaşa bıraktı.

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra, Ermeni komitelerinin düşmanla işbirliği ettiğine dair haberler, Babıâli'ye ulaştıkça ve Anadolu'da birbiri ardısıra isyanlar çıktıkça hükümet, gittikçe telaşlanıyor, fakat hadiselerin durulacağını varsayarak, kesin önlemler almak yoluna gitmiyordu³. Ancak, savaş patlak verdiğinde, Ermeni milliyetçileri Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulması olanağını Rusların zafer kazanmasında görüyorlardı. Birkaç bin Ermeni Rus ordusuna katılmıştı. Ermeniler Osmanlı ordusundan firar etmekte ve Osmanlı birliklerinin gerisinde gerilla faaliyetleri olmaktadır. Bu durum karşısında Osmanlı Kabinesi Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın girişimiyle savaş bölgesindeki bütün Ermeni halkının Suriye'ye göç ettirilmelerini kararlaştırdı⁴.

Birinci Dünya Savaşı'nda başta Rusya olmak üzere emperyalist devletler yeniden Ermenileri kullanmaya başladılar. Rusların kontrolünde hareket eden Ermeni çetelerinin önemli bir kısmı bütün güçleri ile Rus ordusuna yardımcı olurlarken bir kısmı da Anadolu içlerinde düşmanca hareketlere girişerek Osmanlı İmparatorluğu ile savaşanlara yardımcı olmaya çalışmışlardı. Ermenilerin bu faaliyetlerini son derece tehlikeli bulan Osmanlı Hükümeti yukarıda da değinildiği gibi, gerekli tüm önlemleri aldıktan sonra, çoğunluğu Doğu Anadolu'dan olmak üzere Ermenileri savaş bölgesinden alıp ülkenin güvenli bölgelerine göç ettirmek zorunda kaldı.

Bugün "tehcir" olayı diye bilinen ve savaş halindeki pekçok milletin aldığı bu tip önlemler, dünya kamuoyuna, Ermeni propagandaları ile büyük bir haksızlık ve soykırım olarak tanıtıldı. Bu tutarsız iddianın yanı sıra bir de 1.5 milyona yakın Ermeninin Türkler tarafından katledildiği şeklindeki asılsız haberlerin yayılması ve bunun Batıda Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde malzeme olarak kullanılması gerçeklerle hiçbir zaman

2. *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-İhtilâliyyesi*, Hazırlayan: H. Erdoğan Cengiz, Ankara, 1983, s.21-48; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987, s.458-531; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1983, s.130-168; ÖKE, *Ermeni Meselesi*, s.94-97.
3. Öke, *Ermeni Meselesi*, s.141-143.
4. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1995, s.170.

bağdaşmaz⁵. Ancak, Batıda bu konu ile ilgili yapılan hemen hemen tüm araştırmalar ve incelemelerde Türklerin haksız olduğu ve Ermenilere soykırım yaptıkları öne sürülmektedir. Avrupalı tarihçi ve araştırmacıların gerçekleri yansıtmayan bu çalışmaları incelendiğinde; onların asılsız ve tutarsız Ermeni propagandasının etkisinde kaldıkları, meseleye yaklaşımlarının kasıtlı olduğu, tarihî olayları çarpıtarak, Türkleri "soykırım" yapmakla suçladıkları ve herşeyden önce tüm bu asılsız ve gülünç iddiaları sıralarken, bu konu ile ilgili Türk arşiv belgelerini görmedikleri veya görmek istemedikleri kolaylıkla anlaşılır. Halbuki bugün araştırmacıların hizmetine açılmış olan Türk arşivlerindeki binlerce arşiv belgesinde; Ermenilerin Türklere yaptıkları zulüm, işkence ve katliamların gün ışığına çıkmakta, Batılı Devletler tarafından masum halk olarak dünya kamuoyuna tanıtılan Ermenilerin Türklere soykırım yaptıkları gerçeği hiç bir itiraza meydan bırakmayacak bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Diğer taraftan Ermeni tehciri sırasında ne kadar Ermeni'nin hayatını kaybettiğine dair Batılı araştırmacılar tarafından verilen rakamlar birbirini tutmamaktadır. Çoğu araştırmacı bu konuda yuvarlak bir rakam vermekte ve bir milyon Ermeni'nin hayatını kaybettiğini belirtmektedirler. Araştırmacı yazar Erich Feigl tehcirin altıyüzbin Ermeni'nin hayatına mal olduğunu belirten bir kaynaktan bahsederken, Stanford Shaw bu konu ile ilgili olarak ikiyüzbin rakamını vermektedir. Batılı araştırmacıların bu birbirini tutmayan rakamları yanısıra, savaş yıllarında Viyana ve Berlin tehcir sırasındaki tüm olumsuz gelişmeleri onaylamamakla beraber, müttefikleri olan Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerin kopma noktasına gelmesini riske etmek istemiyorlardı. Siyasî birtakım protestolarla yetiniyorlardı ve tabii ki bu girişimleri de Ermeniler tarafından pek tatmin edici bulunmuyordu.

Son zamanlarda özellikle Bilal Şimşir, Türkkaya Ataöv ve Kamuran Gürün gibi bazı Türk araştırmacılar ise, Ermeni meselesini kendi görüşleri doğrultusunda değerlendiriyorlardı. Bu konu hakkındaki Türk argümanları şöyleydi: Osmanlı yönetimi tarafından açık bir şekilde "öldürme-yoketme emri" verilmemiştir, bu yüzden tehcir kararı ve uygulanması bir "Genozid (kıyım-soykırım) olarak kabul edilemez. Diğer taraftan bu konu ile ilgili Türk arşiv belgeleri henüz yeterli bir tasnif görmemiştir⁶.

5. Erik Jan Zürcher "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi" adlı eserinde; Ermeni tehcirinin 1915-1916 yıllarında tamamlandığını ve bu olayın muazzam sayıdaki Ermeni'nin ölümüyle sonuçlandığını yazarken, hiç olmazsa askerî açıdan uygulamanın gerekliliğine değinmiş, Ermenilerin Türk Hükümeti'ni soykırımla suçlamak için gerek savaş zamanında gerekse savaş sonrası yoğun bir propaganda faaliyetine girişerek, düzmece belgelerle bu görüşlerini kanıtlamaya çalıştıklarını belirtmiştir (Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.170-171).
6. Wolfdieter BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte, Teil II, Die Zeit der Versuchten Kaukasischen Staatlichkeit (1917-1918)*, Wien-Köln-Weimer, 1992, s.65.

Öte yandan Almanya'nın çeşitli şehirlerinde Ermeni yardım kuruluşları adı ile anılan bir dizi organizasyon ve müstakil kurumlar bulunuyordu. Bu kuruluşlar Alman Hükümeti ve Alman Dışişleri Bakanlığı nezdinde çeşitli girişimlerde bulunarak, Ermenilerin masum bir halk olarak tanıtmaya çalışıyor. Ermeni halkı için Alman yardım ve desteğini sağlamaya özen gösteriyorlardı. Bu kuruluşlar şunlardı: Frankfurt/Mainz'de, "Deutsche Hilfsbund für christliches Liebeswerk im Orient, E.V." (Doğu'daki Hıristiyanlara Alman Yardım ve Dayanışma Derneği) - Bu kuruluş Aralık 1917'de Türkiye'deki çalışmaları için Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan 40 bin Mark almıştı-; "Deutsche Evangelische Missions-Hilfe D.A.WW." (Alman Protestanları Yardım Delegasyonu); Berlin'de Dr. Karl Axenfeld yönetimindeki, "Orient-und Islam- Mission des Deutschen Evangelischen Missions-Ausschusses" (Protestan Alman Komiteleri Doğu Delegasyonu) ve bu kuruluşlar içerisinde ilk sırayı alan, Berlin'de, Dr. Paul Rohrbach, Papaz Evald Stier, Prof. Dr. Martin Rede, Dr. Johannes Lepsius, Dr. James Greenfield yönetiminde çalışmalarını sürdüren "Deutsch-Armenische Gesellschaft" (Alman-Ermeni Cemiyeti)?

Brest-Litovsk barış müzakerelerinde⁸ Sovyet delegelerinin Rus işgali altındaki Osmanlı topraklarının boşaltılacağını ifade etmeleri bazı çevreleri endişelendirmişti. Nitekim, Alman Parlamenterlerinden D. Mumm izmasıyla Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda; alışıldığı üzere asılsız ve oldukça abartılmış Ermeni iddialarına yer verilerek, Ermenilerin beklentileri dile getirilmişti:

"Alman delegelerinden Büyükelçi von Rosenberg'in açıklamaları doğrultusunda; işgal edilmiş olan "Türk Ermenistanı"* topraklarının muhtemelen yakın bir gelecekte Sovyet Rusya tarafından boşaltılacağı konusunda dışişleri bakanlığının dikkatini çekmek istiyorum. Eğer Türkler yeniden bu bölgeyi ele geçirirlerse, Ermenilerin yeniden mezalime uğramalarından endişe etmekteyim. Böyle bir hareketin tekrarlanması sadece İngiltere ve Amerika'daki savaş arzularını kamçulamakla kalmaz Almanya'da da birtakım ciddi sıkıntıların ve güçlüklerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Şu an da Sovyet Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasında

7. BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmäche*, II, s.66.

8. 22-Aralık 1917'de başlayan ve üç dönem halinde devam eden barış müzakerelerinin birinci döneminde, barış şartları açıklandı, karşılıklı görüşler ortaya atıldı. 9 Ocak 1918'de başlayan müzakerelerin ikinci döneminde, anlaşmazlık konuları çoğaldı ve barış çıkmaza girdi. 29 Ocak'ta başlayan barış müzakerelerinin üçüncü döneminde de Sovyet delegeleri uzlaşmaz tutumlarını devam ettirdiler. Böylece müzakereler yoluyla barışın sağlanamayacağı anlaşmış, nihayet Ruslar, askerî güç kullanılmak suretiyle barışa zorlanmışlar ve 3 Mart 1918'de barış izmlenmiştir. Geniş bilgi için bkz: Selami Kılıç, *Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı*, (Basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1995.

* Bolşevik Ermenilerin "Türk Ermenistanı" olarak isimlendirdikleri Rus işgali altındaki Türk topraklarına; yani Doğu Anadolu vilayetlerini kapsayan bölgeye, Ruslar ve Batılı Devletler tarafından da "Türk Ermenistanı" adı verilmektedir.

taksim edilmiş bulunan Ermenistan'ın da, devamlı gündeme getirilen 'self-determination' prensibi doğrultusunda, kendi mukadderâtını bizzat tayin etme hakkına sahip olması gereklidir."⁹

Yine Alman-Ermeni Cemiyeti adına Dr. Paul Rohrbach'ın Alman Başbakanı Graf Hertling'e gönderdiği oldukça uzun bir yazı da ise; hem aynı endişeler dile getirilmiş hem de Sovyet Hükümeti'nin Ermenilere özerklik önerisinde bulunduğundan bahsedilerek, Alman Hükümeti'nden, bunun gerçekleşmesi için yardımda bulunması talep olunmuştu. 6 Ocak 1918 tarihli bu yazıda şu açıklamalara yer verilmekteydi: "Savaş sırasında Doğu Anadolu'daki Ermeniler Osmanlı Hükümeti tarafından tehcir edilmiştir. Ermeni halkının bir kısmı Rus-Ermenistanı'na kaçarak tehcirden kurtulmuşlardır. Daha sonra Rusların ilerleyişi karşısında bu defa Müslümanlar batıya ve güneye doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Göçürülen Ermenilerin çoğu geri dönmüşler ve böylece bölgede çoğunluğu sağlamışlardır. Gerçekten de 'Türk Ermenistanı' Ruslar tarafından boşaltılır ve Ermeni halkı koruma altına alınmaz, kaderiyle başbaşa bırakılırsa, o korkunç olaylar yeniden yaşanabilir. Bu da tüm dünyada büyük tepkilere yol açabilir ve bu tepkiler Alman Hükümeti'ne de yönelebilir. Bu yüzden Alman Hükümeti'nin bu konuda gecikmeksizin önlemler alması ve girişimlerde bulunması gereklidir.

"İtilâf Devletleri Ermenilere bazı vaadlerde bulunmuşlar, özellikle İngiltere ve Fransa bağımsız bir Ermeni devleti sözü vermişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri Ermeni halkının tarif olunamaz acılarının dindirilmesi amacıyla para yardımında bulunmakta ve Amerikan Misyonerleri bölgede çalışmalarını sürdürmektedirler. Alman Hükümeti'nin tüm bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalması, etkisiz bir politika izleyerek, bölgedeki nüfuzunu kaybetmesi beklenemez. Alman Hükümeti'nin, Ermeni meselesinin çözümüne kavuşturulmasında aktif bir politika takip ederek, olumlu girişimlerde bulunması, Almanya'ya yönelik suçlamaların ve tepkilerin sona erdirilmesinde etkili olacaktır.

"Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan 2 milyon Ermeniden 1.3 milyon sürgün edilmiş ve bunların ancak 1/4'ü sürgün yerlerine ulaşabilmiştir. Kadın, çocuk, hasta, genç, ihtiyar ayrımı yapılmaksızın Suriye çöllerine sürgün edilen Ermeniler Müslüman olmaya zorlanmışlardır. İstanbul ve İzmir'deki Ermeniler Rus-Ermenistanı'na kaçarak sürgün edilmekten kurtulabilmişlerdir. Tehcirden geri kalan Ermeniler oldukça güç koşullar altında bulunmaktadır. İtilâf Devletleri tüm bu olumsuz gelişmeleri propaganda malzemesi yapmakta ve Almanya'yı suçlamak için canla başla çalışmaktadırlar. Nitekim, Ermeni halkının soyki-

9. D. Mumm an das Auswärtige Amt, Charlottenburg, den 31. Dezember 1917, *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*, Armenien, R. 14098, Bd. 49, Türkei Nr. 183.

rıma uğratılmasında Alman Hükümeti'nin de rolü bulunduğu belirtilerek, Almanya doğrudan doğruya suçlanılmaktadır. Bu yüzden Alman Hükümeti'nin Ermenileri koruyup gözetmesi, Ermeni meselesinin çözüme kavuşturulmasında aktif ve olumlu bir siyaset izlemesi, Almanya'ya yönetilen tüm suçmaların yersiz ve gereksiz olduğunu ortaya koyacaktır.

“Osmanlı İmparatorluğu Pan-İslâmist bir politika izlemekte, İslâm ülkeleri arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilere önem vererek, Müslümanların her alanda işbirliği yapmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Hıristiyan Devletlerin de aynı siyaseti izlemeleri ve biraraya gelerek işbirliğine yönelmeleri gereklidir. Dindar Alman halkı bunun gerçekleşmesini çok arzulamaktadır. Alman Hükümeti'nin eskiden Fransa'nın yürüttüğü Hıristiyanları koruma siyasetine belki ihtiyacı yoktur. Fakat, Almanya'nın büyük ve güçlü bir Hıristiyan devleti olduğu gerçeğini gözardı etmemesi ve buna yakışır aktif bir siyaset izlemesi gerekir.

“Ermeni halkı altı Ermeni vilayetinde özerk bir idareye sahip olmak istemekte, kültürel ve ekonomik serbestiye kavuşmayı arzulamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesi Ermenilere tanıdığı siyasal ayrıcalıklar gözönünde bulundurulduğunda, Ermeni taleplerinin pek aşırıya kaçmadığı görülür. Yukarıda da değinildiği üzere, Doğu Anadolu vilayetleri Müslümanlar tarafından boşaltılmış ve Rusya'ya göç eden Ermenilerin büyük bir kısmı da geri dönmüşlerdir. Dolayısıyla daha önce Ermeni halkının azınlıkta kaldığı yerlerde de Ermeniler çoğunluğu sağlamışlardır. Tüm bu olumlu gelişmeler özerklik sorununun eskiye göre daha kolay çözüme kavuşturulmasını temin edebilecektir.”¹⁰

Tehcir sırasında Ermenilerin mal ve mülklerinin yağma edildiği, dolayısıyla büyük maddî kayıplara uğradıkları, tehcir edilen birmilyonüçyüzbin kişiden çok az bir kısmının sürgün yerlerine ulaşabildikleri şeklinde asılsız birtakım iddialarla dolu olan bu yazıda; en çok dikkati çeken ve aynı zamanda büyük hayret uyandıran husus; Sovyet Hükümeti'nin Ermenilere otonomi önermesidir. Çünkü, böyle bir durum karşısında Rusların ikili oynadıkları, verdikleri sözün bir aldatmacadan başka bir şey olmadığı ortaya çıkacak ve Sovyet Hükümeti'nin Brest-Litovsk barış müzakerelerinde sergilemiş olduğu uzlaşmaz tutuma bir de samimiysizlik eklenmiş olacaktır.

Her iki yazıdan da anlaşıldığı üzere, Ermeniler Rus işgalindeki Osmanlı topraklarında bağımsız “Büyük Ermenistan” projesinin gerçekleşmesi hayali içindeydiler. Dolayısıyla bölgenin tekrar Türklerin eline geçmesi ihtimali karşısında Almanya'nın da desteğini sağlamak istiyorlardı

10. Deutsch-Armenische Gesellschaft an den Herrn Reichkanzler, Berlin, den 6 Januar 1918, PA-AA, Armenien, R.14098, Bd.49, Türkei Nr. 183; BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.67.

ve bunu gerçekleştirmek için de akla hayâle gelmeyerek efsaneler üretiyorlardı. Aslında Ermenilerin endişeleri öteden beri işgal altındaki Osmanlı topraklarında yaşayan Türklere yaptıkları mezalimin karşılıksız kalmayacağından kaynaklanmaktaydı. Ancak, bu endişeleri yersizdi. Çünkü, Sadrazam Talat Paşa, Alman Büyükelçisi Bernstorff'a yaptığı açıklamasında; eğer Sovyet Rusya ile ayrı bir barış yapılırsa, Ermeniler için genel af ilân etmek niyetinde olduğunu, sürgün edilmiş veya esir alınmış Ermenilerin istedikleri yerde yerleşmelerine izin verileceğini ve kendilerine her türlü yardımın yapılacağını belirtmişti¹¹.

Ermenilerin nihaî hedeflerine ulaşmak maksadıyla Alman Hükümeti nezdindeki girişimleri sürmekteydi. Katolik-Ermeni Patriği Terzian'ın 4 Aralık 1917'de Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Bernstorff'a vermiş olduğu malûmatta; savaş öncesi Doğu Anadolu'da 70 bin Katolik Ermeni'nin zorla çeşitli yerlere göç ettirildiği, bunların büyük bir kısmının akibetinin meçhul olduğu, akibeti meçhul olan Ermenilerin bir kısmının saklandığı veya Müslüman olmaya zorlandıkları bildiriliyordu¹².

Bernstorff'un 19 Ocak 1918'de Alman Başbakanı'na gönderdiği bir yazıda ise; Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere özerklik vermeksizin Doğu Anadolu'da kaybetmiş olduğu toprakları geri almak istediğini, Osmanlı Hükümeti'nin herşeyden önce Müslüman Araplara birtakım siyasal ayrıcalıklar tanımaya hazırlandığını bildiriyordu¹³.

Bu arada olaylar oldukça hızlı bir şekilde, cereyan ediyor, askerî ve siyasî gelişmeler büyük bir değişkenlik gösteriyordu. Nitekim, barış müzakereleri sırasında Ermenilerin Rus işgali altındaki Osmanlı topraklarında Türklere karşı baskı ve zulümlerini artırmaları ve bu nahoş hareketlerin gittikçe şiddetlenerek soykırımı dönüşmesi üzerine, Osmanlı Hükümeti önce meseleyi resmî yollardan çözümlenmeye çalıştı. Sovyet Hükümeti'ne başvuruda bulunarak, bu gibi hareketlere meydan verilmesini istedi. Ancak, bu girişimlerden herhangi bir sonuç alamayan Osmanlı Hükümeti, Troçki'nin barış müzakerelerini kesintiye uğratmasını iyi değerlendirerek, 12 Şubat 1918'de Osmanlı üçüncü Ordusu'na taarruz emrini verdi¹⁴.

Alman Büyükelçisi Bernstorff, Ermenilerin Rus işgali altındaki topraklarda Türklere karşı baskı ve zulümlerini artırmaları üzerine, Osmanlı Hükümeti'nin ileri harekât kararı aldığını ve bu hususta hazırlıklara başladığını Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirmekteydi. Büyükelçi'nin 2 Şubat'ta Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıda deniliyordu

11. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 11. Dezember 1917, PA-AA, Armenien, R.14098, Bd.49, Türkei Nr. 183.
12. BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.67.
13. BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.67.
14. Dursun Ali Akbulut, "Brest-Litovsk'ta 'Arazi Meşğûle Meselesi'", *Akademik Açık*, 1996/1, s.7-8.

ki: "Enver Paşa, General Lossow'a, Güney Kafkasya'nın anarşi içinde olduğundan yakınmış ve Rus kuvvetlerinin çekilmesinden sonra bölgeyi işgal eden Ermeni çetelerinin Erzurum, Erzincan, Trabzon ve çevresinde Türklere mezalim yaptıklarını ifade etmiştir."¹⁵ Yine Bernstorff Sivas'daki Alman Konsolosluğu'nun 6 Şubat tarihli telgrafını Alman Dışişleri Bakanlığı'na göndermişti. Bu telgrafta; "Ermenilerin, Ermeni Cumhuriyeti'ni kutlamak maksadıyla Erzincan'da taşkınlıklar yaptıkları, Vehip Paşa'nın silahlı müdahalede bulunmak için İstanbul'dan izin aldığı, yakında yapılması düşünülen ileri harekât için askerî hazırlıklara başlandığı, bu yüzden Sivas'daki Ermenilerin büyük endişe içinde oldukları, ancak gerek Vehip Paşa'nın gerekse Sivas Valisi'nin Ermenilere karşı misilleme yapılmayacağı konusunda güvence verdikleri" belirtilmekteydi¹⁶.

Diğer tarftan Alman Dışişleri Bakanı von Kühlmann Osmanlı ordusunun "mütareke hattını" aşarak, ileri harekâta başlamasını onayladığını yazılı olarak açıkladı. Çünkü, o işgal altındaki toprakların artık diplomatik yollarla çözüme kavuşturulamayacağı düşüncesindeydi¹⁷. En sonunda Almanya Dışişleri Bakanı von Kühlmann da artık müzakereler yoluyla bir sonuca varılamayacağını savunan ve öteden beri Rusları barışa zorlamak için kuvvete başvurulması gerektiğini ileri sürenlere hak vermeye başlamıştı. Nitekim, yukarıda değinildiği gibi Osmanlı ordusunun ileri harekâtını onaylayan Kühlmann, bu harekâtın kaçınılmaz olduğuna işaret etmekteydi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin askerî harekâta başlaması karşısında paniğe kapılan Ermeniler korku ve endişe içerisinde Alman Hükümeti'nden yardım talebinde bulunuyorlardı.

Schmidt Elskop imzasıyla Carnarvon'dan 10 Şubat 1918'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan bir telsiz telgrafta, Osmanlı ordusunun askerî harekâta başlamasından duyulan endişe dile getiriliyor ve deniliyordu ki: "Türkler öteden beri Ermeni halkına karşı soykırım uyguladılar. Şimdi ise, Rus kuvvetlerinin Doğu Anadolu'dan ve Kafkasya'dan çekilmeleri ile birlikte Ermenilerin Türkleri katletmeye başladıklarını bildiriyorlar. Talat Paşa'nın Brest-Litovsk'a hareketinden kısa bir süre önce bakanlar kurulu (Hey'et-i Vükelâ), üç sancak (Kars, Ardahan, Batum) halkının 'kendi geleceğini bizzat kendisinin belirlemesi' gerektiği yolunda karar almıştır. Tabii ki bu Osmanlı Devleti'nin lehine alınmış bir karardır. Çünkü, şu an da Ermeniler ekalliyettedir. Türkler tüm Ermenistan'ın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi konusunda ısrar ediyorlar ve bunda Almanların da parmağı olduğu açıkça görülmektedir. Bölgede plebisit yapıluncaya kadar Osmanlı Devleti'nin askerî işgali devam edecek

15. Der K. Botschafter an Ausw. Amt., Pera, den 2. Februar 1918, PA-AA, Armenien, R.14098, Bd. 49, Türkei Nr. 183.
16. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 7. Februar 1918, PA-AA, Armenien, R. 14098, Bd. 49, Türkei Nr. 183.
17. Kühlmann an frhr. v. Lersner, Berlin, 18.2.1918, PA-AA, Türkei: Allgemeine Politik, R. 22346, Bd.5, Türkei Nr. 41 BIHL, Die Kaukasus-Politik der Mittelmäcte, II, s.40.

tir. Eğer Türkler plebisitten istenilen sonucu alamazlarsa, tekrar Ermenilere katletmeye başlayacaklardır."¹⁸

Yine Cenevre Ermeni Parti Başkanı Branting imzasıyla Alman parlamenterlerinden Scheidemann'a gönderilen bir telgrafta ise, Rus askerî birliklerinin "Türk Ermenistanı"nı boşaltmaları ile birlikte Türklerin Ermenileri katletmeye başladıkları bildiriliyor ve acilen müdahale edilmesi isteniyordu¹⁹.

"Protestan Alman Komiteleri Doğu Delegasyonu" Direktörü Dr. Karl Axenfeld'in Elçilik Müsteşarı Göppert'e gönderdiği yazıda: "Cemiyetimizin yazı işlerinden sorumlu müdürü Dr. Schreiber'e dün Cenevre'den aşağıdaki telgraf gelmiştir: Erzincan ve çevresinden ulaşan üzücü haberler üzerine Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan dost ve akrabalarımızın geleceklerinden büyük endişe duyuyoruz. Sizden bu soydaşlarımızın vakit kaybedilmeden savunuculuğunu yapmanızı, onları koruyup gözetmek için tüm imkânlarınızı kullanmanızı istihâm ediyor, yardımlarınızı ve bu husustaki önerilerinizi bekliyoruz"²⁰ deniliyordu.

Lyon Radyokomünikasyonu aracılığı ile Berlin'e bildirilen ve İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne de iletilmesi istenilen yazıda²¹ ise, Ermenilerin Alman yardım ve desteğini sağlamak için olayları nasıl çarpıttıkları, asılsız ve inanılması güç birtakım yalan haberler yayınladıkları açıkça görülmektedir²².

"Ermenistan'daki Türk Mezalimleri" başlığını taşıyan bu yazıda şöyle deniliyordu: "Türk askerî birlikleri Trabzon'a girdiklerinde, çok

18. Von Standnachrichtenstelle des Auswärtigen Amts an z.g.K. Herrn G.L.R. v. Rosenberg, Berlin den 12. Februar 1918, PA-AA, Armenien, R.14098, Bd.49, Türkei Nr. 183.
19. Von Armenischer Parteivorstand Branting an Reichstabsgeordneter Scheidemann, Stockholm, den 29 Februar 1918, PA-AA, Armenien, R.14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.
20. Orient-und Islam-Kommission des Deutschen Evangelischen Missions-Ausschusses an Herrn Geh. Legationsrat Göppert, Berlin, den 20. Februar 1918, PA-AA, Armenien, R. 14099, Bd. 50, Türkei Nr. 183.
21. Von Schmidt Elskop an z.g.K. Her G.L.R. Göppert, Berlin, den 19. März 1918, PA-AA, Armenien, R.14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.
22. "Lyon Radyokomünikasyonu aracılığı ile Berlin'e bildirilen ve İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne de iletilmesi istenilen yazıda da görüldüğü gibi Batı kamuoyunun dikkatini çekmek, İtilâf Devletlerinin ve Sovyet Rusya'nın yanısıra Almanya'nın da yardım ve desteğini sağlamak için tarihî gerçeklerle hiçbir zaman bağdaşmayan, birtakım asılsız ve tutarsız düzmece belgeler yayınlarak, kendilerini masum bir halk olarak tanıtmaya çalışmışlar, Türkleri ise soykırım yapmakla suçlamışlardır. Aslında Birinci Dünya Savaşı esnasında, özellikle Erzincan Mütarekesi'nden sonra, Silahlı Ermeni çetelerinin Doğu Anadolu'da ve Kafkasya'da Türklere karşı soykırım uyguladıkları arşiv belgelerinin yanısıra arkeolojik bulgularla da kanıtlanmıştır. Bugün Doğu Anadolu vilayetlerinde Ermeniler tarafından katledilmiş Türklere ait yüze yakın toplu mezar mevcuttur. Bunlardan açılan ilk beşinde binlerce ceset ve bulgu çıkmıştır" (Selami Kılıç, Tarihî Gerçekler ve Doğu Anadolu'daki Ermeni Mezalimine Dair Bazı Belgeler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6, Erzurum, 1966, s.148-159). Aşağıdaki arşiv belgeleri, bu tarihî gerçeği hiçbir itiraza meydan bırakmayacak bir şekilde göz önüne sermektedir:

acımasız davranmışlardır. Türk topraklarını henüz terkedememiş olan Rus askerlerinden binlercesi vurulmuş veya canlı olarak yakılmıştır. Ermeniler tarif edilemeyecek eziyetlere katlanmışlardır. Çocuklar çuvallara sokularak denize fırlatılmışlardır. Yaşlı erkek ve kadınlar çarpiha gerilmiş ve sakat bırakılmışlardır. Genç kızlar ve kadınlar ise Türkler tarafından alıkonulmuşlardır.”

Osmanlı ordusunun askerî harekâta başlaması ile birlikte paniğe kapılan Ermeni kuruluşlarının korku ve endişe içerisinde Alman Hükümeti'nden yardım talebinde bulunmaları üzerine İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstroff'a bu konuda gerekli talimât verilmiş ve ondan, Osmanlı ordusunun ileri harekâtı esnasında birtakım önlemlerin alınması, misilleme hareketlerinden kesinlikle kaçınılması, sadece Türklere karşı suç işlenmiş olan Ermenilerin cezalandırılmak üzere mahkemeye sevkedilmeleri

I. Kafkas Kolordu Komutanı Albay Kâzım Karabekir Üçüncü Ordu Komutanlığı'na 2 Şubat 1918'de göndermiş olduğu telgrafında; Ermenilerin Erzincan ve civarında yirminci yüzyıl medeniyeti ile aslâ bağdaşmayacak cinayetler işlediklerini ve bu hunharlıklarıyla engizisyon mezalimine rahmet okuttuklarını belirttiikten sonra, devamla şunları yazmaktaydı: “Merdiven Köyü'nde Kırkbeş Aşkale'de onyed, Tilki Tepesi'nin iki kilometre cenûbunda, haritada ismi yazılı olmayan Cinis Köyü'nde altıyüz küsür zükûr ve inâs nüfustan onüçü müstesnâ olmak üzere mütebâkisi ihrâk edilmek sürgülenmek ve hamile kadınların karınları yarılarak çocukları kucaklarına verilmek suretiyle şehit edilmiş olduklarını arz ederim.” (*Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi*, A.1/2, Kls. 525, D.2050-1024, F.41; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 36/86 (Nisan-1987), Ermeni Belgeleri Özel Sayı: 4, Ankara, 1987, Belge No: 2060, s.51).

Öte yandan Vehip Paşa 16 Şubat 1918'de Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafında; “Bugün Erzincan'a geldim. Çardaklı Boğazı'ndan Erzincan'a kadar olan bütün köyler, hatta bir kulûbe bile sağlam kalmamak şartıyla tahrip edilmiş gördüm. Bahçelerin ağaçları kesilmiş, köylülerden bir fert sağ kalmamıştır. Ermenilerin Erzincan'da ika ettikleri fecâyii tarih-i âlem bugüne kadar kaydetmemiştir.

“Üç gündün beri Ermeniler tarafından öldürülüp meydanda kalan İslâm cenazeleri toplattırılmaktadır. Şehid edilen bu bigünah ve masum halk arasında memeden kesilmemiş çocuklar, doksan yaşını ikmâl etmiş ihtiyarlar, parçalanmış kadınlar vardır. Tedricen bunların, fotoğrafları aldırılmaktadır” deniliyordu. (*ATASE*, A.1/2, Kls. 525, D.2050-1024, F.51; *ATBD*, 36/38 (Nisan 1987), Ermeni Belgeleri Özel Sayı: 4, Ankara, 1987, Belge No: 2062, s.63).

Yine I. Kafkas Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'in Üçüncü Ordu Komutanlığı'na 10 Mart 1918'de gönderdiği telgraf; Ermenilerin yaptıkları vahşeti tüm çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir: “Kolordu karargâhının Alaca'ya vusulünde Ermenilerin elinden kaçarak kurtulabilen kırksekiz nüfustan maada iki odaya doldurularak itlâfa teşebbüs eyledikleri ahali-i İslâmiye'den ikiyüzyetmişsekizini şehid ve kırkikisini ekserisi ağır olmak üzere mecruh buldum. Mecruhunun tedavisi ve istirahatlerine çalışılmaktadır. İkiyüzyetmişsekiz şehid kümesi içerisinde ırzlarına tecavüzden sonra ciğerleri duvarlara asılmış genç kızlar, karınları deşilmiş hamile kadınlar, beyinleri süngülenmiş veya vücutlarına benzin dökülerek ihrâk edilmiş çocuk ve erkeklerin hâsıl ettiği pek hazin levha ile İkinci Kolordu'dan gelirken Arapkir ve Eğin'de üç dört bin Ermeninin kısmen ihtidâ perdesi arkasında büyük bir hürriyet ve müsâvat-ı tamme ile mesrûrâne bir hayat geçirmekte olduklarını tahatturla gördüğüm bu iki hâdes arasındaki tezat ve mübâyenetten mütevellid yeis ve teesürümü hak-i pay-i kumandanilerine bu zavallı şehidlerin baş ucundan arz etmeye bir mecburiyet-i deruniye hisseylediğim ma'rûzdur.” (*ATASE*, A.1/2, Kls. 525, D.2050-1024, F.61; *ATBD*, 36/86 (Nisan 1987), Ermeni Belgeleri Özel Sayı: 4, Ankara, 1987, Belge No: 2065, s. 75).

hususlarında Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini çekmesi istenmişti²³. Bernstorff aldığı direktifler doğrultusunda girişimlerde bulunmuş ve özellikle General von Seeckt Enver Paşa'dan, misillemelerde bulunulmaması için gayret göstermesini istemişti²⁴. Fakat, Ermenilerin endişelenmeleri yersiz, Alman Hükümeti'nin girişimleri de gereksizdi. Çünkü, Osmanlı Hükümeti ileri harekât sırasında sivil halkın zarar görmemesi için her türlü önlemi almış ve sadece Türkleri yoketmeye çalışan Ermeni çetelerinin cezalandırılacağı, bu çetelere katılmamış olanlara karşı kesinlikle düşmanlık gösterilmeyeceği beyânnâmeler aracılığı ile duyurulmuştu²⁵.

Bernstorff'un Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğine göre; Adliye Nazırı ve Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey, Osmanlı Hükümeti'nin misillemelere engel olunması hususunda emirler yayınladığını söylemiş, büyükelçinin, Ruslarla barış yapıldıktan sonra Ermeniler için genel af yasağı çıkarılacağına dair sadrazamın söz verdiğini hatırlatması ve şimdi bu sözün yerine getirilmesi gerektiğini ifade etmesi üzerine Halil Bey, bunu uygun gördüğünü açıklamıştır²⁶. Yine Bernstorff, ileri harekât hakkında General von Seeckt'in verdiği şu bilgileri Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazmıştır: "*Üçüncü Ordu'nun operasyon bölgesinden şimdiye kadar buraya ulaşan haberlere göre, çetelere katılmamış olan Ermenilere karşı herhangi bir düşmanca hareket yapılmamıştır. Böylece ilerlemekte olan ordunun kanlı misillemelerde bulunmayacağı ve bu gibi hareketlere meydan vermeyeceği tahmin edilmektedir.*"²⁷

Batı kamuoyunu aldatmaya çalışan Ermenilerin Alman Hükümeti nezdindeki girişimleri ve asılsız haberlerle Almanları yönlendirme çabaları sürerken, General von Seeckt'in de belirttiği gibi çetelere katılmamış olan sivil halka karşı herhangi bir düşmanca harekette bulunmayan Osmanlı ordusu, ağır kış şartlarına rağmen başarılı bir şekilde ilerledi ve kısa bir süre içerisinde Erzincan, Bayburt, Trabzon, Tercan, Aşkale şehir ve kasabalarını ele geçirdi.

Gerçi Brest-Litovsk Anlaşması'nın dördüncü maddesine göre, hem Doğu Anadolu vilayetleri hem de 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında işgal edilmiş olan "Elviye-i Selâse" Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılıyordu

23. Ausw. Amt, an Botschafter Pera, Berlin, den 8 Februar 1918, PA-AA, Armenien, R.14098, Bd. 49, Türkei Nr. 183. Freiherr von dem Bussche'nin 8 Şubat 1918'de Bernstorff'a gönderdiği bu telgrafında ayrıca, Osmanlı ordusunun Ermenilere karşı misillemelerde bulunması halinde, bundan hem Osmanlı Devleti'nin büyük bir zarar göreceği hem de Osmanlı Devleti ile müttefikleri arasındaki ilişkilerin zedelenebileceği bildiriliyordu. (BIH, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.67).
24. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 10 Februar 1918, PA-AA, Armenien, R.14098, Bd.49, Türkei Nr.183.
25. ATASE, A.4/(3671, Kls. 2908, D.444-52, F.6-4.
26. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Pera, den 11. Februar 1918, PA-AA, Armenien, R.14098, Bd.49, Türkei, Nr. 183.
27. Der K. Botschafter an Auswärtiges Amt, Konstantinopel, den 11. Februar 1918, PA-AA, Armenien, R.14098, Bd.49, Türkei Nr. 183.

ve böylece üç sancak üzerindeki Rus emellerine de son veriliyordu. Ne var ki bir devletlerarası hukuk kuralı hemen kendini göstermiştir: Barış kuvvetle desteklenmeliydi. Yani Osmanlı Devleti bu barışı uygulayabilmek ya da uygulatabilmek için kuvvet kullanmak zorunda kalmıştır. Brest-Litovsk barışı imzalandığı sırada Osmanlı Üçüncü Ordusu harekât halindeydi. 12 Mart 1918'de Erzurum kurtarıldıktan sonra, Osmanlı ordusu 24 Mart'ta 1914 sınırlarına ulaştı. Brest-Litovsk Anlaşması ile Sovyet Rusya ile toprak meselesi halledilmiş oluyordu. Fakat yine aynı anlaşmaya göre, Elviye-i Selâse'nin durumu, komşu hükümetler, yani Rus ihtilâlinde sonra Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın oluşturdukları Maveraya-yı Kafkas Hükümeti* ile Osmanlı Devleti arasında çözümlene-

* 1917 Şubat ihtilâlinde sonra Maveraya-yı Kafkasya-- Kafkasların ötesi, arkası anlamına gelen Maveraya-yı Kafkasya terimi Batılı kaynaklarda; Transkafkasya, Rus kaynaklarında ise; Zakafkasya olarak geçmektedir-- da, Kafkas milletleri harekete geçmişlerdi. "Geçici Hükümet" tarafından Petersburg'daki parlamenterlerden biri "Maveraya-yı Kafkas Komitesi (OZAKOM-Osobiy Zakafkazskiy Komitet)" oluşturularak, Tiflis'e gönderilmişti. Bolşeviklerin Ekim İhtilâli ile birlikte Petrograd'da iktidarı da ele geçirmelerini "Maveraya-yı Kafkas Komitesi" onaylamamıştır. Bunun üzerine Tiflis'deki komite ve parti örgütlerinin birlikte yaptıkları bir toplantıda Maveraya-yı Kafkas için ayrı bir yönetim oluşturulmasına karar verilerek, 15/28 Kasım'da "Maveraya-yı Kafkas komiserliği (Hükümeti)"nin kurulduğu ilân edilmiştir. Bu komiserlik Gürcü, Ermeni ve Azeri temsilcilerden kurulan bir nevi federasyondu. Yerel yönetimler her milletin kendi elinde bulunmak kaydıyla ve merkezi Tiflis olmak üzere geçici bir hükümet oluşturulmuştu. Maveraya-yı Kafkas Komiserliği Petrograd'daki Sovyet Hükümeti'ni tanımadığını ilân etmekle beraber, Sovyet Rusya ile bağlarını koparmış değildi; kendini Büyük Rus-Sovyet Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak görüyordu. Bolşeviklerin 5/18 Ocak 1918'de Petrograd'da toplanan Kurucular Meclisi'ni zor kullanarak dağıtılmaları üzerine Maveraya-yı Kafkas Komiserliği kendisinin Sovyet Rusya'nın bir parçası olduğu görüşünü korumakla beraber merkezdeki Sovyet Hükümeti ile ilişkilerini kesti. Ayrıca Kurucular Meclisi'ne seçilmiş olan temsilcilerden, 10/23 Şubat 1918'de Seym (Meclis) oluşturuldu. Seym komiserliğin en yüksek yürütme organı olup, komiserlik (Geçici Hükümet) burada alınan kararları uygulamakla yükümlüydü. Maveraya-yı Kafkas Konfederasyonu içinde her üç millet, yani Gürcü, Ermeni ve Azeri işlerinde tamamıyla bağımsızdılar. Bunlardan herbiri kendi çıkarlarına en uygun gördükleri tarzda millî örgütlerini kurmuşlar ve millî emellerini gerçekleştirmek yolunu tutmuşlardı. Bu üç milletin millî hareketleri çoğu zaman birbirine aykırıydı ve dolayısıyla konfederasyon gerçeklerden uzak bir zorunluluk altında meydana gelmiş olan bir organ görünümündeydi. Her üç millet de kendisini destekleyecek bir kuvvet, büyük bir devlet arayışı içindeydi. Bu şartlar ve zihniyet içinde Maveraya-yı Kafkas Komiserliği'nin durumunun sağlam olmaktan çok uzak olduğu ve ilk büyük sarsıntıda bu konfederasyonun dağılacağı kesindi. Nitekim, 1918 Mayıs'ının sonlarına doğru Kafkasya'da oldukça önemli siyasî gelişmeler cereyan etti. Daha önce bağımsızlığını ilan etmiş olan "Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti" Seym'i Tiflis'te yaptığı son toplantısında (26 Mayıs 1918) kendini feshetti ve "Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti"nin sona erdiğini bildirdi. Mesele sadece "Maveraya-yı Kafkas Cumhuriyeti"nin sona ermesiyle bitmedi; Seym'in dağıldığı gün, gayet mühim kararlar da alınmıştı. 26 Mayıs'ta Gürcistan bağımsızlığını ilân etti. Aynı gün Ermeniler de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Nihayet, Azerbaycan da 28 Mayıs'ta bağımsızlığını ilan etti. Geniş bilgi için bkz.: Selami Kılıç, *Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı*, s.450-455.

cekti. Halbuki Gürcüler Batum üzerinde direniyorlar, Ermeniler de Kars'tan çıkmak istemiyorlardı. Mesele önce görüşmeler yoluyla çözümlenmek istendi, ancak görüşmelerde hiç bir olumlu sonuç elde edilemediğinden Osmanlı birlikleri 14 Nisan'da Batum'a, 25 Nisan'da Kars'a girdiler. Osmanlı Devleti, kuvvet kullanmak suretiyle, Brest-Litovsk sınırlarına ulaşmış oldu. Brest-Litovsk Anlaşması gereğince Haziran ve Temmuz aylarında Elviye-i Selâse'de plebisit yapıldı ve büyük bir çoğunluk Osmanlı Devleti'nden yana oy kullandı. Böylece Brest-Litovsk Anlaşması'nın dördüncü maddesi fiilen ve hukuken gerçekleştirilmiş oldu²⁸.

Osmanlı Devleti'nin barışı uygulayabilmek daha doğrusu uygulatabilmek için kuvvet kullanmak zorunda kalması ve askerî harekâtı devam ettirmesi üzerine, yeniden harekete geçen Ermeniler ve bazı Alman Parlamenteleri Alman Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak, Ermeni halkına yardım edilmesini ve Almanya'nın müttefiki Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu kullanarak, ileri harekâtın durdurulması yönünde teşebbüste bulunmasını istemişlerdi.

Henüz daha Osmanlı Devleti askerî harekâta karar verdiği sıralarda, Brest-Litovsk'tan Berlin'e ulaşan bir yazıda²⁹ şöyle denilmekteydi: "*Türk Ermenistanı konusunda, Talat Paşa ve diğer Osmanlı delegeleriyle uzun uzadıya görüşmeler yaptım. Bölgedeki otoritesi şüpheli olan Troçki'nin, Rus askerlerini işgal altındaki Türk topraklarından geri çekmeye hazır olduğu görülmektedir. Zaten Rus askerlerinin çoğu kendiliklerinden geri çekilmişlerdir. Ancak, Ermenilerin etkisi altında kaldığı hissedilen Troçki ve Sovyet Delegasyonu üyelerinden Ermeni Karahan bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını hayâl etmektedirler. Hatta Troçki, Ermenilerin kendilerini korumaları için Sovyet Rusya tarafından silahlandırıldıklarını da itiraf etmiştir.*

"*Rus işgali ile birlikte Türkler büyük sıkıntılar ve acılara katlanmışlardır. Bu yüzden Osmanlı ordusunun askerî harekâtı sırasında, Türklere baskı ve zulüm yapmış olan Ermenilere karşı misillemede bulunulabilir. Hem bizim hem de Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda Talat Paşa'yı yumuşatmaya ve barışçı bir siyaset izlemesini sağlamaya çalışmaktayım.*"

Alman Dışişleri Bakanı von Kühlmann'a vekâlet etmekte olan Freiherrn von dem Bussche'nin Bernstorff'a göndermiş olduğu yazıda ise, Ermeni meselesinin Batılı Devletlerle ileride yapılması muhtemel barış görüşmelerinde ele alınacağı belirtiliyor ve devamla şöyle deniliyordu: "*Osmanlı Devleti kendi çıkarları gereği, görüşmeler başlamadan önce Doğu Anadolu vilayetlerinin Müslüman ve Hıristiyan halklarına ayırım gözetmeksizin eşit ve adil bir davranış içinde bulunur, savaşın sebep olduğu sıkıntılarını ve yoklukların giderilmesinde Hıristiyan halka gereken yardımı sağlarsa, büyük avantajlara sahip olabilir.*

28. Akbulut, "Brest-Litovsk'ta Arazi-i Meşgûle' Meselesi", s.8-9.

29. Brest-Litovsk, am. 10. Februar 1918, PA-AA, Armenien, R.14098, Bd.49, Türkei Nr. 183.

"Bölgenin Türkler tarafından yeniden ele geçirilmesi beklenilenden daha çabuk gerçekleşmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin henüz silahlarını bırakmamış olan Ermenilere çağrıda bulunarak, kendiliklerinden teslim olmalarını istemesi, yaşanan üzücü olaylar yüzünden Ermenileri cezalandırmaması ve serbestçe memleketlerine geri dönmelerine izin vermesi çıkarları gereğidir. Ayrıca savaşın sebep olduğu felâket izlerini silmek ve bölgenin ekonomik kalkınması için plânlanan para yardımından Hristiyan ve Müslüman halkın eşit olarak faydalandırılması, zorla göç ettirilen Ermenilerin güvenlik içinde geri dönmelerinin sağlanması da yine ortak çıkarlarımız gereğidir.

"Sizden bu konuda Sadrazam, Dışişleri Bakanı ve Enver Paşa'ya açıklamada bulunmanızı ve önerilerin nasıl karşılandığı hakkında tarafıma bilgi vermenizi istirhâm ederim."³⁰

Alman Başbakanı Graf Hertling'in Alman Parlemlenterlerinden M. Erzberg'e gönderdiği telgrafta hemen hemen aynı konulara değiniliyor ve devletlerarası hukuk kurallarına göre, Osmanlı Devleti tarafından ödenemeyen bir kısım savaş tazminatı karşılığında Rusya'ya bırakılan Osmanlı topraklarındaki Rus işgalinin geçici olduğu, bölgenin haddini bilmez çetelerin keyfi hareketlerine terkedilemeyeceği belirtildikten sonra deniliyordu ki: *Sovyet Rusya'nın Erzincan Mütarekesi hükümlerine uygun hareket etmesi gerekiyordu. Bu gerçekleşmediğinden Rus askerlerinin yerini Osmanlı kuvvetlerinin alması kaçınılmazdı. Diledikleri gibi hareket eden Ermeni ve Gürcü çetelerinin Türklere yaptıkları zulüm ve baskılar hakkında basından bilgi edinilmiştir. Bu yüzden Almanya ve Avusturya Ruslar tarafından boşaltılan Osmanlı topraklarının yeniden Türklerin eline geçmesine göz yummuşlardır. Ermenilerin geleceği hakkında endişe duyulması yersizdir. Çünkü, Osmanlı Hükümeti Rusların boşalttığı topraklarda ulumlu, barışçı ve uzlaşmacı bir siyaset izlemeye, yeniden iyi ilişkilerin kurulması için özen göstermeye ve bu konuda önemli adımlar atmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Brest-Litovsk'ta barış görüşmelerinin başlamasından sonra, Osmanlı devlet adamları ile bu meseleyi görüştük ve bu görüşmeler sırasında, Osmanlı devlet adamları, Ermeni çetelerinin yaptıklarından tüm Ermeni halkının sorumlu tutulmayacağı, ileri harekât sırasında hiçbir taşkınlığa meydan verilmeyeceği ve misillemede bulunulmayacağı hakkında inandırıcı açıklamalarda bulundular. Hatta bu konuda bizzat Sadrazam Talat Paşa ve Halil Bey Alman Başbakanı'na ve Dışişleri Bakanı von Kühlmann'a güvence verdiler.*

"Öte yandan hem Sadrazam ve Bakanlar Kurulu hem de Genelkurmay ve Kafkas Cephesi'ndeki komutanlar, dünya kamuoyunun tepkisini çekmemeye özen göstermekte ve bölgede huzur ve güveni yeniden sağlamanın Osmanlı Devleti'nin kendi çıkarları gereği olduğuna inanmaktadırlar."³¹

30. Freiherrn von dem Bussche an Botschafter Pera, Berlin, den 2. März 1918, PA-AA, Armenien, R. 14099, Bd.50, Türkei Nr.183.

31. Von R.K. an Herrn M. Erzberger, Mitglied des Reichstages, Berlin, den 3. März 1918, PA-AA, Armenien, R.14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.

Yine Alman Parlamenterlerinden Dr. Victor Naumann 6 Mart 1918'de Başbakan Hertling'e gönderdiği mektupta; Ermenilere yardım edilmesi talebinde bulunuyordu. Aynı şekilde D. Mumm, Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda; sürgündeki Ermenilerin güvenlik içerisinde geri dönmelerinin sağlanmasını öneriyor ve hukukî haklarını elde etmeleri gerektiğini bildiriyordu³². Köln Başpiskopos'u Felix Kardinal v. Hartmann da 2 Nisan 1918'de Başbakan Hertling'e, Ermeni halkına yardım edilmesini ve Ermenilerin Alman Hükümeti tarafından desteklenmesini arzu ettiğini belirtiyordu. Ayrıca Papa XV. Benedikt de 12 Mart'ta Osmanlı Padişahı'na aynı içerikte bir mektup göndermişti³³.

Alman Başbakanı Graf Hertling Victor Naumann'a verdiği cevapta³⁴; kendisiyle aynı fikirde olduğunu, Türk ileri harekâtı karşısında Ermenilerin ve Ermeni dostlarının önceden yaşanan üzücü olayların yeniden tekrarlanacağı endişesi içinde bulunmalarını anlayışla karşıladığını belirtiyor ve devamla dikkate değer açıklamalarda bulunuyordu:

“Türlere her fırsatta kendi çıkarları ve müttefikleri ile ilişkileri açısından Ermenilere hoşgörölü davranmaları gerektiğinin önemini anlatmaya çalışıyoruz. Osmanlı Hükümeti'ne, kendiliklerinden teslim olan Ermenilere ılımlı davranılması, Rus işgalinden kurtarılan Doğu Anadolu'daki Müslüman ve Hıristiyan halkın huzur içinde yaşamaları için çaba gösterilmesi önerisinde bulunuyoruz. Osmanlı devlet adamları bu önerilerimizi anlayışla karşıladılar ve hatta bu konuda bizzat Sadrazam Talat Paşa, Dışişleri Bakanı Ahmet Nesimi Bey, Adalet Bakanı Halil Bey, bana, Dışişleri Bakanı von Kühlmann'a ve Büyükelçi Bernstorff'a Ermeni ve Gürcü çetelerinin Türklerle yaptıkları mezalime rağmen, barış isteyen halka düşmanca davranılmayacağını ve ilerlemekte olan Türk kuvvetlerinin sıkı bir disiplin içinde ileri harekâtını sürdüreceğini belirttiler. Ancak, barışın sağlanması için Ermenilerin de çaba göstermeleri, uzlaşmaz tutumlarından vazgeçmeleri ve politik amaçlarından uzaklaşmaları, gerçekçi olmaları gereklidir. Bununla birlikte İstanbul'dan Ermenilerin barış istedikleri bildirilirken, Cenevre'den ulaşan haberler oldukça kaygı vericidir. Nitekim, Bughos Nubar Paşa yönetimindeki Ermeni ihtilâlcileri almış oldukları ortak karara göre, Doğu Anadolu'daki yurttaşlarının Osmanlı Devleti'ne karşı sonuna kadar direnmeleri uyarısında bulunmuşlardır. Hatta Buhos Nubar Paşa'nın İngiliz Hükümeti'ne başvuruda bulunarak, mücadelelerini sürdüren Ermenilere siyasî ve askerî yardım sağlanmasını istenmiştir.

32. BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.67.

33. BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.67-68.

34. Von R.K. an Herrn Dr. Victor Naumann, Berlin, den 12 März 1918, PA-AA, Armenien, R. 14099, Bd.50, Türkei Nr.183.

"Alman-Ermeni dostları, Ermeni halkının geleceği açısından bu çok tehlikeli girişimleri engellemek için enerjik bir şekilde hareket eder ve Ermeni halkı üzerindeki nüfuzunu kullanırlarsa, bölgede barış yeniden sağlanabilir ve böylece bu tarihî fırsat kaçırılmamış olur."

Yine Alman Başbakanı Hertling, Köln Başpiskopos'u Felix Kardinal v. Hartmann'a verdiği cevapta da aynı konulara değiniyor; Ermeni halkının geleceği konusunda endişeye kapılmanın yersiz olduğunu, Türk ileri harekâtı esnasında Ermenilere hoşgörülü davranılması, dostça ilişkilerin yeniden sağlanması için Osmanlı Hükümeti ile temasa geçildiğini, Osmanlı devlet adamlarının da, çete cinayetlerine katılmamış olan Ermenilerin sorumlu tutulmayacağı ve Ermeni halkına düşmanca davranılmayacağı, hatta kendiliklerinden teslim olan Ermenilerin affedilebileceği hususlarında Alman Hükümeti'ne güvence verdiklerini bildiriyordu³⁵.

Ermeni halkına Alman yardım ve desteğinin sağlanmasına yönelik girişimler sürdürülmekteydi. Nitekim bu defa, Papa adına, Sardinien (Sardunya) Başpiskopos'u Eugen Pacelli Alman Başbakanı Grafen von Hertling'e başvuruda bulunarak, Sovyet Rusya ile yapılan anlaşma gereği Türklere bırakılan bölgedeki zavallı Ermenilere düşmanca davranılmaması için Osmanlı Hükümeti ile temasa geçilmesini ve İmparatorluk Hükümeti'nin tüm nüfuzunu kullanarak bu hususta gereken önlemleri almasını istihâm ediyordu³⁶.

Bu başvuru üzerine Başbakan Grafen von Hertling Başpiskopos'a; Osmanlı Hükümeti ile temasa geçildiğini, Osmanlı devlet adamlarının sağduyulu hareket edeceklerinden kesinlikle şüphe edilmemesi gerektiğini ve Ermenilere karşı misillemede bulunulmaması için her türlü önlemin alınacağı konusunda kendilerine güvence verdiklerini yazıyordu³⁷.

Büyükelçi Bernstorff da 13 Mart 1918'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda; Türklerin askerî harekâta başlamaları ile birlikte Ermenilerin büyük bir heyecana kapıldıklarını, Türklerin misillemede bulunacakları kaygısı ile korku içinde bulduklarını belirtiyor, meseleyi Talat Paşa ile görüşmesi için Bükreş'te bulunan Dışişleri Bakanı von Kühlmann'a telgraf çektiğini ve Sovyet Rusya ile barış yapıldığına göre, Sadrazamın Ermenilere vermiş olduğu genel af sözünü yerine getirebileceğini ifade ediyordu³⁸.

35. Von Reichskanzler an Seiner-Eminenz dem Kardinal von Hartmann Erzbischof von Köln, Berlin, den 13 April 1918, PA-AA, Armenien, R. 14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.
36. Eugen Pacelli Erzbischof von Sardi Apostolischen Nuntius, an Reichskanzler Grafen von Hertling, Monaco, 9 März 1918, PA-AA, Armenien, R. 14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.
37. Reichskanzler an dem Apostolischen Nuntius, Erzbischof von Sardi, Monsignore Eugen Pacelli, Berlin, den 14 März 1918, PA-AA, Armenien, R. 14099, Bd. 50, Türkei Nr. 183.
38. Der K. Botschafter an Auswärtiges amt, Konstantinopel, den 13 März 1918, PA-AA, Armenien, R. 14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.

Yine Bernstoff'un Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir diğer yazıda: Türk ileri harekâtı ile birlikte tüm Ermenilerin ölüm korkusuna kapıldıkları, Ermenilere yardım edilmesi amacı ile Patrikhane ve Papa tarafından Alman Büyükelçiliği'ne delegasyonlar gönderildiği, ancak endişelerin yersiz olduğu çünkü, Osmanlı Hükümeti'nin taşkınlıkları önlemek ve Ermeni halkına karşı misillemede bulunulmasına meydan vermemek için büyük çaba gösterdiği belirtiliyordu³⁹.

İsviçre'nin Basel şehrinden yine Alman Başbakanı'na gönderilen bir telgrafta da: "3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk anlaşması gereği, Sovyet Rusya, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını Osmanlı Devleti'ne bırakmıştır. Bu sancaklarda yaşayan Ermeniler kendilerine uygulanan soykırımdan bu yana Türk hâkimiyeti altında bulunmaktadırlar. Kafkaslardaki Ermenilerin geleceklere konusunda da büyük bir endişe duymaktayız. Çünkü, Alman İmparatorluğu pratik birtakım önlemler almakta geç kalırsa, gittikçe genişleyen Türk nüfûzunun Transkafkasya'ya da yayılacağı muhtemeldir. Hıristiyan bir devlet olarak Almanya'nın bu Türk ilerleyişini durdurabilecek güce sahip bulunduğuna inanıyoruz. Aksi takdirde altında Almanya'nın da imzasının bulunduğu bu anlaşmanın bir hıristiyan halkın tamamıyla yok olmasına neden olacağı konusunda dikkatlerinizi çekiyor ve şimdiden bu hususta göstereceğiniz tüm çabalara teşekkür ediyoruz" deniliyordu⁴⁰.

Alman Ermeni Cemiyeti yöneticilerinden Dr. Paul Rohrbach, Evald Stier ve Prof. Dr. Martin Rede imzalarıyla Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda⁴¹ ise; yine asılsız ve tutarsız Ermeni iddialarına yer verilmekte, Türk halkına yaptıkları soykırımın cezasız bırakılmayacağı endişesi içerisinde Alman Hükümeti'nden yardım istenilmekte, tarihf gerçekler çarpıtılarak, mesele kendi görüşleri doğrultusunda ele alınmakta ve büyük bir suçluluk duygusu altında çözüm önerilerinde bulunulmaktaydı.

Bir taraftan Alman yardım ve desteğinin sağlanmasına yönelik çalışmalar devam ederken* diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Almanya'nın tüm bu olumsuz gelişmelerden sorumlu olduğu ileri sürülerek, Alman Hükümeti suçlanmaktaydı. Nitekim, altında Almanya'nın da

39. Der K. Botschafter an Auswärtiges amt, Konstantinopel, den 16 März 1918, PA-AA, Armenien, R. 14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.

40. Schweizerisches Huelfswerk für Armenien Wilhelm Vischer Favre an Grafen von Hertling Berlin, Basel, 13 März 1918, PA-AA, Armenien, R.14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.

41. Deutsch-Armenische Gesellschaft an das Auswärtige Amt des Deutschen Reiches Berlin, Berlin den 19 März 1918, PA-AA, Armenien, R.14099, Bd.50, Türkei Nr.183.

* Ermenilerin Alman Hükümeti nezdindeki bu girişimleri hakkında Bonn'daki Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde oldukça fazla belge mevcuttur. Konu ile ilgili olarak bkz: *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes*, Akten betreffend: Armenien, vom 1 März 1918 bis 14 April 1918, R.14098-14099, Bd.49-50, Türkei Nr. 183.

imzası bulunan ve İttifak Devletlerinin diplomatik başarısı olarak kabul edilen Brest-Litovsk barışı bazı çevrelerde, özellikle bazı Ermeni çevrelerinde tepki ile karşılandı.

Barışa en büyük tepki Sovyet Rusya'dan gelmişti. Ruslar daha barış imzalanmadan başlattıkları tepkilerini her yerde ve her zaman tekrarlamışlardı. Öte yandan "Mavera-yı Kafkas Hükümeti" Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını öngören bu barış anlaşmasını tepki ile karşıladığını ve tanımadığını açıklarken⁴², bu hükümetin iki önemli unsurunu oluşturan Gürcüler ve Ermeniler de barışı tepki ile karşıladılar ve her fırsatta şiddetle protesto ettiler.

Aslında Ermenilerin barışı tepki ile karşılamaları ve protesto etmeleri gayet doğaldı. Çünkü, Brest-Litovsk barışı ile, bir kere Ruslar ve batılı devletler tarafından "Türk Ermenistanı" olarak adlandırılan Doğu Anadolu vilayetlerinde artık bir Ermeni devleti kurmak söz konusu değildi; aksine barış anlaşmasına "Elviye-i Selâse"nin, yani Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının eski sahiplerine -Osmanlı Devleti'ne- bırakılmasını öngören maddeler konmuştu. Dolayısıyla "Büyük Ermenistan" hayâli ile yaşayan Ermenilerin barışı sevinçle karşılamaları beklenemezdi.

Barış Avrupa'daki bazı Ermeni çevrelerinde de endişe ile karşılandı ve barış anlaşması, özellikle Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını öngören maddesi şiddetle eleştirildi. Almanya'nın Bern Konsolosu Romberg'in Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda⁴³; "*Sovyet Rusya ile imzalanan barış anlaşmasınının Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını öngören maddesi buradaki Ermeni kamuoyu arasında endişe ile karşılandı ve eleştiriye uğradı. Tenkit yararlıdır, ancak barışın olumsuz yönde değerlendirilmesine sebep olabilir. Eğer mümkünse, önlem alınmasını veya Ermenilerin endişelerini azaltacak açıklamalar yapılmasını tavsiye ederim*" deniliyordu.

Ermeniler ve onları masum bir halk olarak gösterip, söztüm ona haksızlığa uğradıklarını iddia eden Ruslar, barışa karşı tepkilerini sürdürüyorlardı. Hatta bu barışın yapılmasına sebep oldukları için Almanları suçluyor, Ermenilere yapılan haksızlığın giderilmesi için hiç olmazsa Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunmalarını ve Ermeni halkına yardım etmelerini istiyorlardı. Nitekim, Moskova'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir yazıda şöyle deniliyordu.

42. Wirkl. Leg. Rat. Schüler an Auswärtiges Amt, Brest-Litowsk, den 4 März 1918, PA-AA, Friedensverhandlungen mit Russland in Brest-Litowsk, R.22060, Bd. 24, Russland, Pol. Nr.1.

43. Der K. Gesandte an Auswärtiges Amt (für Nachrichtenabteilung), Bern, den 8 März 1918, PA-AA, Friedensverhandlungen mit Russland in Brest-Litowsk, R. 22059, Bd. 23, Russland. Pol. Nr. 1.

*"Ermeni Millî Meclisi, Ermeni halkının içinde bulunduğu güç durum karşısında size yöneliyor. Uzun yıllar baskı altında yaşayan Ermeniler yeniden haksızlığa uğradılar. Rus askerlerinin çekilmesinden yararlanan Türk kuvvetleri korumasız ve savunmasız Ermenilere karşı taarruza başladılar. Üç sancak halkına 'self-Determination hakkını tanıyan barış şartlarına rağmen, Türk ordusu Kars ve Ardahan'a doğru ilerlemektedir. Bunun sorumluluğu Almanlara aittir. Çünkü, Almanya'nın istekleri doğrultusunda Rus kuvvetleri Ermeni topraklarından çekilmişlerdir. Fakat, bugün bu haksızlığı giderecek ve Türkleri durdurabilecek yegâne Avrupa ülkesi Almanya'dır. Bu yüzden 'millî meclis' Almanya'nın Türk makamları nezdinde girişimlerde bulunarak, gereken önlemleri alabileceğine inanmaktadır."*⁴⁴

Bu defa altında Çiçerin ve Karahan'ın imzaları bulunan ve yine Moskova'dan Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir başka yazıda⁴⁵ da, *"Kars, Ardahan ve Batum Almanya'nın Ruslara yaptığı baskılar sonucunda bazı şartların yerine getirilmesi kaydıyla Türklere bırakıldı. Ancak, bugün, Brest-Litovsk'ta Ruslara zorla imzalatılan barış anlaşmasının şartları ihlâl olunmaktadır. Sovyet Rusya Devleti barış şartlarının ihlâl olunmasına karşı şiddetle protestoda bulunmaktadır. Türkler tarafından işgal edilen bölgede, yapılan ve yaptırılacak olan tüm olumsuz davranışlardan Almanya sorumludur. Eğer ileride daha endişe verici olayların çıkmasına meydan verilmek istenmiyorsa, Almanya'nın derhal bu duruma müdahale etmesi gerekmektedir"* deniliyordu.

Ermeniler ve Gürcüler ellerinde geçen her fırsatı değerlendiriyor, barışa tepkilerini dile getiriyorlardı. 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihleri arasında yapılan *"Trabzon Barış Konferansı"*nda, Brest barışını eleştirerek şiddetle protesto eden Gürcüler Batum'dan, Ermeniler de Kars'tan vazgeçmek istemiyorlar ve buraların Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını bir türlü hazmedemiyorlardı. Osmanlı Devleti Brest barışının benimsenmesini istiyor, Maveray-ı Kafkas Hükümeti de onu tanımamakta ısrar ediyordu. Gerçi sonuçta Kafkas Hükümeti barış hükümlerini kabul ettiyse de, ilk fırsatta Gürcülerin Batum, Ermenilerin de Kars ve hatta Doğu Anadolu toprakları üzerinde hak talep edecekleri kesindi.

Brest-Litovsk barışı doğrultusunda, *"Elviye-i Selâse"*de bir plebisit (referandum) yapılması gerekiyordu. Referandum hazırlıkları Haziran ve Temmuz aylarında tamamlandı ve üç sancakta Temmuz'un sonunda bir kaç günde yapılan bu referandumun sonuçları Ağustos sonlarında tama-

44. Admiralstab Kz. an Ausärtiges Amt, Libau, den 12 April 1918, PA-AA, Armenien, R. 14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.

45. Russisches Volkskommissariat für Auswärtige Angelegenheiten an Auswärtiges Amt, Moskau, den 13 April 1918, PA-AA, Armenien, R.14099, Bd.50, Türkei Nr. 183.

men belli oldu. Müslümanların büyük çoğunluğu oluşturması ve “evet” demesiyle. “*Elviye-i Selâse*”nin Osmanlı Devleti’ne ilhakı kesinleşti⁴⁶.

Ancak “plebisit” başta Ermeniler ve Gürcüler olmak üzere bazı eleştirilere uğradı ve iyi karşılanmadı. Gürcü Hükümeti bunu resmen protesto etti ve bu “plebisit”in sonuçlarını tanımayacağını bildirdi. Ermeniler ise bu “plebisit”in Brest barış anlaşmasına tamamen aykırı olduğunu iddia ettiler. Ermeni gazetelerinde çıkan yazılara göre: Osmanlı Devleti bu “plebisit”i komşularına (yani, Gürcistan, Ermenistan ve İran’a) haber vermeksizin ve onlardan gözlemciler istemeksizin, tek taraflı olarak yapmıştır; ayrıca “plebisit”in askerî baskı ile yürütüldüğü de iddia edilmiş; ilhaka karşı gelenler, güya, belirlenerek, kovuşturmaya uğramışlardır. İlk başlarda “plebisit”e ve onun sonuçlarına karşı çıkmayan Sovyet Hükümeti ise; Türk kuvvetlerinin 1918 Eylülü’nde Bakû’ya karşı harekete geçmeleri ve 15 Eylül 1918’de Bakû’yu ele geçirmeleri üzerine, Osmanlı Devleti’ni şiddetle protesto etmiş ve “plebisit”in sonuçlarını tanımadığını bildirmişti⁴⁷.

Yukarıda metinleri verilen iki belgeden de anlaşılacağı üzere, Sovyet Hükümeti ve Ermeni Hükümeti temsilcileri “Türk Ermenistanı” topraklarındaki tüm olumsuz gelişme ve davranışlardan Almanya’nın sorumlu olduğunu iddia etmelerine rağmen, sözüm ona Ermenilere yapılan haksızlığı giderecek ve Türkleri durdurabilecek yegâne Avrupa ülkesinin Almanya olduğuna, Alman Hükümeti’nin Türk makamları nezdinde girişimlerde bulunarak, gereken önlemleri alabileceğine inanmaktaydılar.

Nitekim, Alman-Ermeni Cemiyeti’nin 1 Mart 1918’de Alman Dışişleri Bakanlığı’na sunduğu dilekçede; Alman askerî birliklerinin, Doğu Anadolu’daki Müslüman olmayan halkı korumaları gerektiği önerilmektedir⁴⁸.

Diğer taraftan Alman Parlamentosu’nun bütçe görüşmeleri sırasında, parlamenterlerden Ledebour ve Haase’nin 21 Mart 1918’de verdikleri bir önergede; Kars, Ardahan ve Batum’un Türkler tarafından, işgal edilmesinden önce, bu bölgede yeni düzenin sağlanması konusunda imparatorluk Hükümeti’nin gerekli hassasiyeti göstermesi gerektiği belirtilmişti.

Nisan 1918 başlarında Alman-Ermeni Cemiyeti, eğer Türkler Ermenilere genel af ilan eder ve Ermeni muhacirlerin geri dönmelerini sağlar-

46. Akdes Nimet Kurat, “Üç Sancak: Kars, Batum, Ardahan”, *Türk Yurdu*, VII/3 (345), Ankara, 1970, s.26-27; BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.245-251.

47. Kurat, “Üç Sancak”, s.26-28; BIHM, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.247-251; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s.491-494. Ermeni Millî Meclisi 19 Ağustos 1918’de Kars, Ardahan ve Batum’daki halk oylamasına karşı protestoda bulunmuştur (BIHL, *Die Kaukasus Politik der Mittelmächte*, II, s.72).

48. BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.67.

larsa, mücadelelerini sürdürmekte olan Ermenilerin silahlarını bırakmaları yolunda Taşnaksutyun ile arabulucuk görevini üstlenebileceğini belirtmekteydi. Alman Dışişleri bu girişimi desteklemekte, ancak Türk makamlarından bir seyahat izin belgesi alınması gerektiği düşüncesinde olduğunu açıklamaktaydı. Alman-Ermeni Cemiyeti ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Ermeniler için genel af yasası çıkarması, Kars, Ardahan ve Batum halkına "Self-determination" hakkı tanınması ve Rus-Ermenistanı'nın Türkler tarafından işgalinin engellenmesi konularında Alman Hükümeti'nden güvence istemekteydi. Öte yandan bu cemiyet yöneticilerinden Papaz Stier'in Türk-Ermenistanı'na seyahat etmek istediği bildirilmekteydi.

Bernstorff 10 Nisan'da Alman Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndererek, olaylara bizzat şahit olanların ifadeleri doğrultusunda; Türk halkına karşı Ermeni çeteleri tarafından tecavüzlerin ve hunharlıkların yapıldığını bildiriyordu: "Figaro" gazetesi savaş muhabirlerinden Belçikalı Journalist Ernest Simais'in Aralık 1917'de Bernstorff'a bildirdiğine göre; "Dans les pays des horreurs" kitabının yazarı Fransız Journalist Henri Barby kendisinden (Simais) Ermeni halkına yapılan mezalim hakkında bir yazı istemiştir. Simais'e göre, Barby hiçbir vakit Tiflis'e gitmemiş ve kitabında yazdıklarını, Tiflis'deki "Hotel Orient" in kapıcısının ve Ermeni muhacirlerinin bilgilerine dayandırmıştır. Rus askerlerinin verdikleri bilgilere göre, Ermeni çeteleri tarafından Erzurum'da Türk kızlarının namuslarına tecavüz edilmiş ve bizzat Simais'in gözlemlediğine göre ise, Rus ileri harekâtı sırasında Ermeniler Bitlis'e bağlı silahsız köyler halkını bütünüyle katletmişlerdir.

Freiherrn von dem Bussche'nin 15 Nisan'da Bernstorff'a gönderdiği telgrafta; Türk askerî birliklerinin ileri harekâtı ile birlikte katliamlar hakkındaki haberlerin arttığı bildiriliyor. Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan halka karşı ılımlı davranması gerektiği ifade edilerek, Bernstorff'dan, Ermeni halkına verilen genel af sözünü Talat Paşa'ya hatırlatması isteniyordu⁴⁹.

Bernstorff 16 Nisan'da Alman-Ermeni Cemiyeti'nin yukarıdaki teklifinin (arabulucuk önerisi) başarılı olamayacağı görüşündeydi: Ermeni çeteleri- bir kısmı düşmanlık diğer bir kısmı önceden yaşadıkları olaylar yüzünden kıskırılmaktadır- Türklere terör uygulamakta ve Ermeniler Türkleri yoketmeye çalışmaktadırlar.

A.Djamalian, G. Melik-Karageosian, L. Nasariantz'dan oluşan, Ermeni Millî Meclisi'nin Berlin'deki bir delegasyonu 29 Nisan'da Alman Dışişleri'nde idi ve bu delegasyon Kars, Ardahan ve Batum için Self-determination hakkı, Ermeni muhacirlerin geri dönmeleri, Türk Ermenis-

49. BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.68-69.

tanı'ndaki Ermenilerin emniyeti ve Türk ordusunun devam edebilecek askerî harekâtının engellenmesi hususlarında Alman yardımını rica etmekteydi. 28 Nisan ve 14 Mayıs 1918'de Ermeni Millî Meclisi'nin Alman Dışişlerine sunduğu muhtırada; Türk Ermenistanı'ndan Rus Ermenistanı'na göçeden Ermenilerin geri dönebilmeleri için Alman yardımı talep ediliyor ve Kafkasya'da yiyecek sıkıntısı çekildiği bildirilerek yardım isteniyordu.

Halep'teki Alman Konsolosu Rössler 15 Mayıs'ta Başbakan Hertling'e Mart 1918 ortalarında Elazığ Vilayeti'nde IV. Kolordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın Ermenilere kötü muamelelerde bulunduğu hakkında bilgi vermektedir.

Öte yandan 22 Mayıs'ta Lossow, Ermeni Millî Meclisi Delegasyonu'nun bir yetkilisinin, Ermeni halkının tamamen yokolmaması için Alman himayesini rica ettiğini ve geri kalan Ermeni topraklarının da Alman koruyuculuğuna alınmasını istediğini Bernstorff'a telgrafla bildiriyordu. Bu konu ile ilgili olarak resmî bir yazı Lossow'un elinde bulunmaktaydı. Ermeni Millî Meclisi Başkanı Ohandjanian, 22 Mayıs'ta, Ermeni halkının geleceğinin Almanya'nın koruyuculuğuna verilmesinin resmen ilân edilmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu açıklamaktaydı.

Paul Weitz 20 Haziran'da, Türk-Ermenistanı'na yapmış olduğu gezi hakkında Alman Dışişlerine bir rapor sunmuştu: Weitz Nisan 1918'de Avusturyalı Dr. Steiner, Türk tarihçisi Prof. Refik Bey*, Yüzbaşı Fahri Bey ve Viskonsolos Anders'le birlikte Erzincan, Gümüşhane, Mamahatun (Tercan), Ilıca ve Erzurum'u ziyaret etmişti. O bu raporunda gayet samimi olarak; 1915 yılında Ermenilere uygulanan "tehcir" ve sonuçları, Ermenilerin Türklere soykırım yaptığı, yine Erzincan ve Erzurum'daki korkunç Ermeni yönetimi (Ocak-Mart 1918) ve bu yönetim tarafından yapılan kanlı mezalim hakkında bilgi vermektedir.

Baron Kress von Kressenstein 11 Temmuz'da Piskopos Mesrops'un Ermeniler için Almanya'dan yardım talebinde bulunduğunu bildiriyordu: 1,5 milyondan fazla Ermeni Nisan 1918'de Türklerin ilerleyişi karşısında Erivan'a kaçmışlardı. Batum Anlaşması'na rağmen Ermeni toprakları Türkler tarafından boşaltılmadığı gibi, Ermeni muhacirlerin geri dönmelerine kesinlikle izin verilmiyordu.

Berlin'deki Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu üyelerinden Dr. Hamasap Ohandjanian ve Achak Suraboff (Zurabian) 15 Temmuz 1918'de Alman Dışişlerine şu bilgileri vermişlerdi: Barış anlaşmasına rağmen Türklerin taşkınlıkları devam etmektedir. Mültecilerin sefaleti büyük bo-yutlara ulaştığı gibi, muhacirlerin geri dönmelerine de Türk makamları

* Refik Bey'in bu gezi ile ilgili gözlemleri için bkz: Ahmed Refik (Altınay), *Kafkas Yollarında*, İstanbul, 1919.

izin vermemektedir. 2 Temmuz'da Ohandjanian Türk kuvvetlerinin ilerleyişi üzerine Rus Ermenistanı'ndan göçedenlerin sayısının 600 bine ulaştığını (Türk Ermenistanı'ndan göç edenlerin bu sayıya dahil olmadığını) ve muhacirlerin açlık, soğuk ve salgın hastalıklardan oldukça fazla müteessir olduklarını bildiriyordu.

Aharonian Ermenistan'ın Avusturya-Macaristan veya Alman kuvvetleri tarafından işgal edilmesini Bernstorff'a teklif etmiş, Ohandjanian ise Rus Ermenistanı için 2-3 bin kişiden oluşan bir Alman kuvvetinin arzu edildiği kanaatindeydi ve bu kanaatini Dr. Axenfeld'e iletmişti.

29 Temmuz'da General Ludendorff Enver Paşa'yı ikna etmeye çalışacağı konusunda Alman Dışişlerine vaadde bulunmuştu. Enver Paşa, Ermeni muhacirlerinin Gümrü-Culfa demiryolunun 20 km doğusuna kadar olan bölgeye geri dönebileceklerini, bu bölgede Müslümanlarla Ermeniler arasında herhangi bir çatışmanın söz konusu olmadığını, tüm muhacirlerin geri dönmelerinin ise mümkün olmadığını çünkü, çoğunluğu silahlı yarım milyon düşmanın savaştan orduların arkasında bulunmasının arzu edilmediğini ifade etmişti. Ancak, Esat Paşa Ermeni muhacirlerin geri dönmelerine izin vermiyordu. Bu yüzden Osmanlı Hükümeti'nin dikkatinin çekilmesi hususunda Bernstorff'a direktif verilmişti⁵⁰.

Yine 29 Temmuz'da bu defa General Hindenburg, Enver Paşa'nın nezdinde, Hıristiyanlık adına, Ermenilere karşı sürdürülen askerî harekâtı protesto etmişti. Ermeni muhacirleri geri dönebilmeli ve ayrıca Ermeniler Bakû petrollerinden yararlanabilmeliydiler.

Aynı gün Ohandjanian Türklerin ilerlemeye devam ettiklerini ve muhacirlerin geri dönmelerine engel olduklarını belirterek, Alman Dışişleri Bakanlığı'na şikayette bulunuyordu. General Seeckt ise, Hindenburg'a gönderdiği bir yazıda; Bakû'nun Ermenilerin elinde olduğunu, Ermenilerin İngilizlerle ittifâk yaptıklarının herkes tarafından bilindiğini, tam bu sırada Ermenileri kabullenmenin doğru olmadığını, aksine onların düşman olarak görülmesi gerektiğini, çünkü hem Türklerle müttefik olarak kalmanın hem de Ermenilerin savunuculuğunu yapmanın mümkün olmayacağını belirtmekteydi.

Bu arada Alman Dışişleri Bakanlığı Alman-Ermeni Cemiyeti'nin aktivitelerini sınırlandırmaya çalışıyordu. 30 Temmuz'da dışişlerinden yapılan bir açıklamada, Lepsius'un Tiflis'e gitmesinin arzu edilmediği vurgulanmaktaydı.

Tüm Ermenilerin Katholikos'u Gevork V. 3 Ağustos'ta İmparator Wilhelm II'e gönderdiği yazısında; Ermeniler için yardım isteğinde bulu-

50. BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.69-71.

nuyor ve Almanya'nın müttefiki Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu kullanmasını istihâm ediyordu.

Ohandjanian 5 Ağustos'ta, Türkiye'deki 2 milyon Ermeniden geriye sadece yarım milyon kaldığını, Türk ilerleyişi üzerine Rus-Ermenistanı'ndan 600 bin Ermeni'nin göçettiğini, bu yüzden Alman veya Avusturya-Macaristan askerî birliklerinin gerekli olduğunu Alman Dışişlerine bildiriyordu.

Bernstorff ise 5 Ağustos'ta Türkler ve Ermenilerin karşılıklı olarak birbirlerine iyi niyet beslemedikleri görüşünde olduğunu belirtmekteydi. Ona göre; kim çoğunlukta ise, azınlıkta kimin bertaraf etmeye çalışmaktadır. (Ermeniler de aynı şekilde hareket etmişlerdir). Açlık ve sefalet içinde bulunan Ermeni muhacirlere Türkiye'de iyi niyet gösterilmemektedir. Fakat aynı şey Müslümanlar için de geçerlidir. Nitekim Suriye ve Mezopotamya'da yüzbinlerce Müslüman ve binlerce Türk askeri açlıktan kırılmıştır.

8 Ağustos'ta Ohandjanian'ın Alman Dışişlerine gönderdiği bir başka yazıda deniliyordu ki: Türk ileri harekâtının sebebi, Gümrü-Culfa demiryolu üzerinde ve Urmiye ve Bakû'daki Ermeni çetelerinin varlığıdır. Türkler Müslüman çetelerden yararlanmaktadırlar. Bakû'daki olaylardan Ermeniler değil Bolşevikler sorumludurlar*. Bolşevikler arasında Ruslar, Ermeniler ve Müslüman prolaterya bulunmaktadır.

Ohandjanian dokuz gün sonra, yani 17 Ağustos'ta bu defa Alman Dışişlerine şunları bildirmekteydi: Muhacirlerin geri dönmeleri hakkındaki Türk vaadi sadece Batum ve Gümrü ile sınırlı kalmıştır. Bunun dışında muhacirlerin geri dönmeleri yasaklanmıştır. Geri dönenler için de güvenlik sağlanamamıştır. Dolayısıyla bölgede Alman birliklerine ihtiyaç bulunmaktadır.

Ermeni muhacirlerinin geri dönmeleri hakkındaki tüm bu girişimler üzerine, Alman Dışişleri Bakanlığı 22 Ağustos'ta Bernstorff'a bir telgraf göndererek, ondan Osmanlı Hükümeti ile temasa geçmesini ve Ermeni muhacirlerin Brest-Litovsk sınırlarına kadar uzanan bölgeye geri dönebilmeleri için hükümet nezdinde girişimlerde bulunmasını istiyordu.

Ermenistan Dışişleri Bakanı A. Khatissian (Chatisov) ise, 12 Eylül'de Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Bernstorff nezdinde, Alman İmparatorluğu'nun 26 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilân eden Ermenistan cumhuriyeti'ni bugüne kadar tanınmamasını protesto etmekteydi⁵¹.

* Ermenilerin Bakû'da yaptıkları 31 Mart 1918 katli'âmı hakkında geniş bilgi için bkz: Abdulhalûk ÇAY, "Ermeniler Bakû'da Yaptığı 31 Mart 1918 Katli'âmı, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri*, Düzenleyen: Atatürk Üniversitesi (8-12 Ekim 1984), Ankara, 1985, s.243-252.

51. BIHL, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, II, s.71-72.

Tüm bu yazışmalar toplu olarak değerlendirildiğinde denilebilir ki; tarihî gerçeklerle asla bağdaşmayan, asılsız, tutarsız ve oldukça abartılı, aynı zamanda gerçekleri çarpıtarak Alman yardım ve desteğini sağlamaya yönelik Ermeni propagandası Alman İmparatorluk Hükümeti üzerinde etkili olmuştur. Nitekim, Alman Hükümeti müttifiki Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu kullanarak, Osmanlı Devleti'nin doğu politikasını yönlendirmeye, asılsız Ermeni iddiaları doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin sözüm ona Ermenilere yönelik askerî faaliyetlerini kontrol altına almaya ve bu hususta müttefikinin Ermeni halkına, ılımlı ve hoşgörülü davranmasına özen göstermiştir. Ancak, Alman Hükümeti'nin bu girişimleri sonuç üzerinde pek etkili olmamıştır. Çünkü, metinleri verilen belgelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti askerî harekâtın hiçbir taşkınlığa meydan verilmeden yürütülmesi, Ermeni çetelerinin hunharlıklarına katılmamış olan Ermeni halkının zarar görmemesi için her türlü önlemi almış, hatta bölgedeki Türklere uygulanan Ermeni soykırımına rağmen Ermeniler için genel af sözü dahi vermiştir.

Diğer taraftan Kafkasya'da yaşanan olaylar ve bu olayların sebep olduğu büyük siyasî değişimler, Brest-Litovsk Barışı'nın bir eseri idi. Barışın etkisiyle, 1918 baharında, oldukça önemli askerî ve siyasî gelişmeler sahne olan Kafkasya, tüm Avrupa ülkelerinin ilgisini çekiyor ve bu ilgi gün geçtikçe bir çıkar kavgasına dönüşüyordu. Bu arada Osmanlı Devleti Kafkasya ile uzun bir geçmişe dayanan siyasî, tarihî ve kültürel bağlarını koparmak istemiyor ve bu yüzden Kafkasya'daki siyasî ve askerî gelişmeleri yakından izliyor, hatta olayları arzusu doğrultusunda yönlendirmeye çalışıyordu. Öte yandan Kafkas petrolü Almanların iştahını kabartıyor ve Almanya, hem Kafkas petrolünden hem de diğer yeraltı zenginlik kaynaklarından yararlanmayı düşünüyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'da egemenlik kurmasına karşı geliyor, Kafkasya'da istediği gibi hareket etmesini istemiyordu. Gürcüler ve Ermeniler ise, Kafkasya'daki Türk baskısına karşı durabilmek için Almanya ile yakın ilişkiler kurma yoluna yönelmişlerdi. Almanlar da bunu kendi çıkarları için uygun bulduklarından, başta Gürcüler olmak üzere Ermenilerin de hamisi rolünü oynamaya başlamışlardı. Bununla birlikte ne Batum ile Tiflis'in ve ne de Erivan'ın Almanya için herhangi bir önemi yoktu. Asıl mesele Bakû petroleri idi ve petrolün sadece Türklerin kontrolü altına girmesine razı olunmayacaktı.

Nitekim, Almanların Gürcülere yardımları açık, Ermenilerle ilişkileri ise hissedilir derecedeydi. Almanlar Türk birliklerinin Gürcistan demiryolundan yararlanmasını engelliyor, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a girmesini, dolayısıyla Kafkasya'ya tek başına hâkim olmasını kesinlikle istemiyordu. Kafkasya İslâm Ordusu Komutanı Nuri Paşa bir yazısında: *"Azerbaycan'ın Türk kıt'aları tarafından işgaline muhalif olan Almanlar, aleyhimizdeki siyasetlerine devamlı, her fırsatta bunu açığa vurmaktan çekinmediler. Hatta oradaki Alman esirlerini almak bahanesiyle,*

Bakû'daki mahallî Bolşevik idaresi ile temasa geçtiler. Gönderilen heyetin cepheyi geçememesi üzerine, diğer bir heyeti Tiflis'ten tayyare ile Bakû'ya gönderdiler..." diyordu.

9 Haziran 1914'te Enver Paşa, Osmanlı Hükümeti kanalı ile Almanlara, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da fütûhat hedefi olmadığını belirterek, Türk birliklerini orada hareketlere sevkeden zaruretleri izaha çalışan bir tebliğde açıkladı. Ama Almanlar bu müracaatı anlayışla karşılayacakları yerde, daha sert bir çıkışla, Osmanlı Hükümeti üzerinde baskıyı son haddine çıkardılar. Bu konuda gene General Zekt vasıtasıyla 9.4.1918'de Enver Paşa'ya ulaştırılan tebliğ, "*Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da hareketi, oradaki Müslümanlara yardım maksadıyla da olsa, bu yardımın derhal durdurulması ve bütün kuvvetlerin hemen geri çekilmesi*"ni ifade ediyordu. Bunu General Hindenburg'un ultimatomu takibetti. General Hindenburg 23.4.1918 tarihli bu ultimatomunda: "*Kars, Ardahan, Batum sancakları müstesna olmak üzere, Kafkasya dahilindeki Türk birliklerinin geri çekilmesini; bu üç sancak dahilinde de, yalnız asayîşi temin edecek kadar asker bırakılmasını; Aleksandropol (Gümrü) hariç, Tebriz demiryolunun, ancak zayıf Türk karakolları tarafından muhâfaza edilmesini; Geride kalan bütün Türk birliklerinin, kâmilten Elcezire ve Şimali İran'daki İngilizlere karşı kullanılmasını*" istiyordu.

Ancak, Almanların tüm baskı ve karşı koymalarına rağmen Azerbaycan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nden askerî yardım isteği üzerine, ileri harekâtını sürdüren Türk ordusu 15 Eylül 1918'de Bakû'ya girer ve böylece Azerbaycan Hükümeti geçici başkent Gence'den, Bakû'ya nakledilir. Bununla birlikte müttefiki olmasına rağmen Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği siyaseti anlaşılabilir derecede serttir. Almanya Gürcistan ve Ermenistan'a hoş gördüğü istiklâl hakkını Azerbaycan'a tanımaz. Tiflis'teki Alman misyonu da, Bakû ile daima ilgilidir. Bu sefer de Bakû'ya Alman taburları göndermek ister. Bakû şehrinin zabıta ve idaresinin kendilerine verilmesini talep eder. Artık Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler nerede ise kopma noktasına gelmiştir. Almanya Kafkaslardaki siyasî boşluğu iyi değerlendirerek Bakû petrollerinden ve Kafkasya'nın diğer zenginlik kaynaklarından yararlanmak için girişimlerini sürdürmekte kararlıdır. Ancak, bu sefer Enver Paşa'nın bu girişimlere karşı cevapları artık oldukça serttir ve Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasal ilişkiler gittikçe gerginleşmektedir⁵².

Almanya ve Osmanlı Devleti müttefik olmalarına karşın Bakû'nun sonunda kime kalacağı konusunda anlaşamıyorlardı. Diğer taraftan İngiltere petrolüne Osmanlı Devleti'ne ve ne de Almanya'ya bırakmak niye-

52. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1914-1922*, III, İstanbul, 1972, s.438-451.

tinde değildi. Sovyet-Rusya ise, bütün yabancı güçleri, Bakû'dan uzak tutmaya ve şehri "Sovdepiia" içinde korumaya çalışıyordu⁵³.

Türk kuvvetlerinin gerek Bakû'ya ve gerekse Dağıstan'a kadar gitmeleri büyük başarıydı. Bununla hem Azerbaycan'da hem de Dağıstan'da bağımsız iki devlet kurulmuş oldu. Ancak bu başarının devamlı olması İttifâk Devletlerinin savaşı kazanmasına bağlıydı. Fakat, sonun başlangıcı yaklaşmıştı ve savaş kaybedilmişti. Osmanlı Devleti Mondros Motarekesi gereğince, Kafkasya'yı boşaltmak ve 1914 sınırlarına çekilmek zorunda bırakıldı. Böylece Çarlık Rusyası'nın yıkılması ile Kafkaslarda oluşan siyasî otorite boşluğunu doldurmaya çalışan Osmanlı Devleti ile Almanya'nın siyasî ve askerî girişimleri sonuçsuz kaldı. İngiltere'nin bölgede hâkimiyet kurmaya çalışması da Sovyet Rusya'nın devreye girmesiyle başarısızlıkla neticelendi ve sonuçta, iç sorunlarını hallederek gittikçe güçlenen Sovyet Rusya yavaş yavaş bölgeyi sovyetleştirmeye başladı.

Ekim Devrimi'nden beri Transkafkasya politikasının belirgin özelliği Rus iktidarının yokluğu idi. Görünüşte bu boşluk, bağımsız yerel hükümetlerce, gerçekte ise önce Almanya ve Türkiye'nin, sonrada İngiltere'nin askerî gücüyle doldurulmuştu. Büyük Britanya sonunda geri çekildiğinde Rus iktidarı onun yerini almaya hazırды. Nitekim, ilk aşama Azerbaycan'da gerçekleştirildi. Ocak 1920'de İtilâf Devletlerince tanınmış olan Azeraycan Hükümeti, 27 Nisan 1920'de Bakû'da patlak veren bir komünist isyan sonucu büyük bir güçlkle karşılaşmaksızın devrildi. İkinci aşama Ermenistan'da gerçekleştirildi. Sovyet birlikleri Kasım 1920'de Erivan'a girdiler ve beraberinde getirdikleri devrimci bir komite, başkenti Erivan olan yeni bir Ermenistan Sosyalist Cumhuriyeti ilân etti. Sovyet Rusya'nın sovyetleştirme politikasının üçüncü ve son aşaması ise, Gürcistan'da gerçekleşti. Ermenistan'ı yutan Kızıl Ordu 25 Şubat 1921'de Tiflis'e girdi ve galipler bir Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilân ettiler. Bu olay, Türkistan'ın çalkantılı bölgelerini temizleme harekâtı hariç, SSCB'ni oluşturacak bölgelerde Kızıl Ordu'nun son harekâtıydı ve dış düşmanla savaş tehlikesinin bir kez daha ufukta görüneceği, yaklaşık yirmi yıl sonrasına kadar görülecek son zorla Sovyetleştirme örneğini oluşturuyordu⁵⁴.

53. Ronald Grigor Suny, *Bakû Komünü (Rus Devriminde Milliyet ve Sınıf)*, İstanbul, 1990, s.253.

54. Edward Hallett, CARR, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, I, Çeviren: Orhan Suda, İstanbul, 1989, s.316-320.